

Dušan IČEVIĆ (Beograd)

Univerzitet u Beogradu

UDK 821.163.4.09 Petrović Njegoš P. II

NJEGOŠEV POIESIS

U ovome radu Njegošev poiesis tumači se kroz prizmu različitih disciplina: filosofije, psihoanalize, teologije, fizike... U središtu autorovog interesovanja su Njegoševe misaone pjesme i Luča mikrokozma koje sagledava iz nekoliko aspekata: odnosa mislioca i pjesnika, pozicije Božijeg glasnika, čestično-talasne misli, poetske transcendencije, umjetničke istine i dara, mašte, nadahnuća, rada umjetnika.

Koliko se Njegoš lelujaio između *m i m e s i s a*, (p)odražavanja, i *p o i e s i s a*, stvaranja, i *n o e s i s a*, saznanja?

Svaki pravi stvaralac sazda je iz sopstvenoga bića, i "okruženja", koje čini i ono poznato, i ono naslućeno i djelotvorno.

a) Mislilac i poeta

Najavu sebe kao poete mislioca rano (već 1837. godine) daje u odi posvećenoj mislima. One, misli, postaju svevideće i djelotvorne u hramu poete:

Ti u trenuć često osnovaješ
drugi svijet i biće prirode
i tečenje stvari vidimijeh,
samo kad si u hramu poete.
(Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima)

Trenuć je nadahnuće, koje obuzme pjesnika. U svojim mislima osniva svjetove. Pjesnik je tvorac. Vidimije stvari su iz života, kojima je okružen. A zvanije je svešteno poete, kako uzvisuje poetsko zanošenje.

Nije Njegoš samo onako uzvisio poetu u žreca oltara svesvetija koji je najbliži božestvu. Upravo je u sveštenom zvaniju poete moguća odgonetka taine kako je Njegoš providio kroz prostor/vrijeme. U pismu Ludvigu Augustu Franklu (12. oktobra 1851. godine) navodi da je ljubitelj poezije, pa nikako da razabere je li “ona iskra besmrtnoga ognja ili burna klapnja”. Nije imao savršenije tehničke uređaje da proučava Vasionu. Međutim, poetski dar i tajne čar uzvinuli su ga u beskrajne nebesa da čita otvorenu knjigu. I kaže: kada se čovjek popne više samoga sebe vidi ljudsku bijedu; kada je poeta može reći da je žrec oltara svesvetija. “Poeta je klik smrtnoga s burnoga našega brijega, poeta je glas vopijućega u pustinji, on sanja o besmrtiju, dovikuje ga i za njim se topi”.

Pustinjak cetinjski u samštini, unesen u sebe, uznesen u visine, stapa se sa vasseljenom i otkriva čudesa postojanja, bivanja. Poeta, kaže, “vidi veliki list od knjige mirobitija otvoren, u njemu čita čudstva stvoriteljeva. Oni su njegovo najslade piće, on se njima opija, on silom voobraženija izvodi iz blatne zemlje klicu nebesnoga života, t r u l i n u b o g o t v o r i (podvlačenje moje – D. I.). Njegov se edem širi na lukovima tvrdi”.¹

Ko se zanese samo tekstom, samim tekstom, ko hoće samo tekstovno da razumije i tumači Njegoševu Luču može da se zagubi, makar koliko se zadubio, u “smutu” misala prepunih značenja, simbola, slutnji, očekivanih biblijskih prizora, neočekivanih Njegoševih alegorija, metafora, jezičkih koprena, voobraženija.

b) Božji glasnik

Nebeska knjiga je svakome otvorena, samo “plameni poeta” umije da “čita”, da “voobrazi”, maštom osvijetli. U pjesmi *M i s a o* upravo otkriva koja je sudba i dražest poete: kada mu Tvorac zaždi dušu vatrom poezije, – duša mu se topi, zaigra lira, pojave se gomile čudesah među koje stane i počne ih pitati. A svemogućstvo svetom tajnom šapti samo odabranima, samo duši plamena poete. I u vrhu: poeta je božji glasnik/izaslanik, svjedok proteklih i nepojamnih zbivanja. Otuda i Njegoš jeste “svjedok” svega što se nekada zbivalo i što može biti. I budućnosti svoje kakvost i sudbinu može pravo vidjeti. No, budućnost je velika tajna od koje ćemo nešto vidjeti, “al’ za grobom samo”. Kakva zaumna misao: budućnost s one

¹ Petar Petrović Njegoš, *Djela*, CID, Podgorica 1998, str. 880.

strane ovozemaljskoga života! Ipak, ima nade, pošto sveštena misao, slatka pišta duše, jeste častica ognja besmertnoga, koja ima “svojstvo sa ocem svijetah”.²

I pjesnik ima svojstvo s Tvorcem, pa otuda i vjerovanje da poeta s božanskom iskrom u sebi može da zađe u tajne svjetova.

Luča nije samo obiknuto napjevavanje religijskih tema. Nije svakako ni prepjevavanje spjevova npr. Miltonovog epa, koje je čitao. Nije samo ni oprobavanje stihovanja, koju je već pokazao u oponašanju deseterca narodnih junačkih pjesama (Ogledalo srpsko). Njegoš je htio i bio više od stihotvorenja. Bio je Potpuni poeta, makar ga je “proza života” često odvajala i odvrćala od “božanske namisli”.

Vođen angelom, koji prinadleži liku arhangela Mihaila, prvo-prestolnoga, doseže do bezdna Vaseljene: “Nebesni je prostor beskonačan”,³ koju obasjava svojom “iskrom boženstvenom”. Povede ga “sretnji duh nebesni” da motri i da neposredno doživi razgovor boga sa svojim “doglavnicima”. I tamo gdje ginu sva ponjatija, gdje voобрази sami sebe gone, i gube se u neizvjesnosti, poeti je dato da može da prozre tajinstvo bivanja, bića i svemogućega tvorca.

Moguće tumačenje Njegoševe spoznaje taina je upravo u tome što je poet,

Sin prirode najbliži božanstvu
od drugije sviju umni tvari...

Poeta može da sazda svjetove, isto kao otac premogući, koji ih sazda i kaže:

Svemogućstvo svetom tajnom šapti
samo duši plamenog poete.

Njegoš baš tako poetizuje i svjedoči sve što je i kako je bilo.

Je li Njegošev bog pjesnik?

Njegošev bog ne pjeva, nego tvori. Bog nije Pjesnik koji sklapa stihove, nego Tvorac koji sazda svjetove. Poiesis Njegov je u djelu. Nikolaj Velimirović, međutim, smatra da “Bog stvara kao pesnik što

² *Misao*, str. 549, 551.

³ *Luča mikrokozma*, I, 145.

sastavlja pesmu. Delanje Božje to je poezija, delo Božje to je pesma – ne jedna pesma, no sve i jedna.” Pravi Pjesnik Njegoš naizgled daje povoda i za takvo poimanje. I “običan” pjesnik bogotvori, kako ne bi Tvoritelj svega, koji sjedi na svome tronu tvoritelnom zanjat poezijom...

Božji um besprestano
tvoritelnom blista poezijom...
Djelatna je Božja Riječ,
svemoguće slovo stvoritelja,
koje prostor puni mirovima,
a mirove sretnim angelima!⁴

Poređenje s pjesmom je samo metaforično, ne i doslovno. Božja pjesma je po Velimiroviću “uvek dovršena i savršena; duh je njen uvek neizmenljiv, jer je to duh savršene poezije”, mada je forma uvijek druga, nova. Pošto je “...Tvorac sveta veliki poeta, pesnici se, naravno, najvećma približuju Bogu...; pesnik je polu-bog, demiurg, koji stvara ili kroz koga Bog stvara. Pesnik je nadčovjek...”⁵

Savršenstvo boga je, znači, u svakom trenutku. Sumnja li Velimirović, kako čini Njegoš, da i Zemlja, koju je Bog stvorio za utjehu i pokoru Adamovom rodu, jeste savršenstvo Božjega uma? Iskaz o nadčovjeku neću komentarisati. Njegoš jeste dao povoda da se bog proglasi i za pjesnika, i da se pjesnik uzvisi u tvorca novih svjetova. Međutim, ne bih im izjednačavao tvoraštvo.

Prema Bibliji, Božja Riječ, Slovo, Logos jeste sve stvorila. U Jovanom jevanđelju, Riječ (u prevodu Vuka Karadžića), odnosno Logos (u prevodu Sinoda SPC) je početak svega. “U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga, i Bog bješe riječ. Ona bješe u početku u Boga. Sve je kroz nju postalo, i bez nje ništa nije postalo što je postalo. U njoj bješe život, i život bješe vidjelo ljudima.” (1, 1-5). Riječ je živodajna, i posta tijelo, zapravo Isus, sin jedinorodni od oca, pun blagodat i istine.

U tumačenju Pola Dila, Isus nije čovjek, nego Riječ, istinski Bog, koji je postojao od ranije, od početka, i koji je u datom trenutku odlučio da uzme ljudski oblik. “Mit o Otelovljenju je simbolički duboko objašnjenje života u evoluciji. Taj je mit stvorila nadsvesna i istinoljubiva uobrazilja

⁴ Luča, III, 3, 33-34.

⁵ Ep Nikolaj Velimirović, *Religija Njegoševa*, isto, str. 18-19.

da bi umirila metafizičku strepnju izvesnošću da je patnja savladiva i da je tajanstvena intencionalnost evolucije, imanentna životu (simbolički: “namera Božja”, “Reč Božja”) po sebi blagotvorna i razumljiva u svojim vidljivim objavljenjima.” Simbolički, Bog je nepрониčna tajna porijekla, Riječ očevitna pojava, a Sin evolutivna nada čovječanstva. U Jovanovom Prologu, nema Svetoga duha. Simbolično, i istinsko, trojstvo su: Otac, Riječ i Sin.⁶

Riječ je tvoračka snaga svega postojećega, i u razvoju. I Božja i Njegoševa Riječ stvaraju nove svjetove. I Bog je glasnik Njegoševe misli, pošto su pjesničke metafore dobile božju milost. Pjesnička riječ, slovo su u osnovi stvaranja. Čovjek slovi, i tako opstoji. Moć riječi je otuda i doslovna, i simbolička, uvijek tvoračka.

U logogoničkoj ideji religije bogočovječanstva, N. Berđajev proglašava: stvaralaštvo je religija. Čovjek je pozvan da nastavi čin Božjega stvaranja. Hristologija je zapravo učenje o nastavku stvaranja. “Božje stvaranje se nastavlja u ovaploćenju Hrista – Logosa”. A stvaranje se može okončati samo u Duhu. Trojica mu je “okvir” u kome se sve dešava. “Proces svetskog stvaralaštva prolazi kroz sve ispostasi Trojice. U Trojici se odigrava svetski proces”. Primjećuje da su hrišćanska kosmologija i kosmogonija ostale starozavjetne. Osnovni stav Berđajeva o nedovoljnosti sedmodnevnoga stvaranja jeste: “Svetski proces je – osmi dan stvaranja, stvaranje koje se nastavlja”. Značajna mu je misao da se energija u svijetu neprekidno i stvara upravo u stvaralaštvu, a ne samo raspodjeljuje. Zadatak je da se prevazilazi i a) naučna svijest o nemogućnosti povećanja energije u svijetu, i b) religiozna svijest o nemogućnosti stvaranja svijeta. Ograničenje je materijalnog /tvarnog/ bića što ne stvara bića, pošto bića stvara samo Tvorac. U složenoj i protivrečnoj prirodi stvaralaštva, sklon je da ga “obogotvori”.

“Istinsko stvaralaštvo je teurgija, bogodejstvo, zajedničko delovanje s Bogom”.⁷

Uprkos uzdizanju stvaralaštva u vrhunsku djelatnost, Berđajev ga je, bar po doslovnom iskazu, zatvorio u crkveno, svejedno što objašnjava hristološku tajnu stvaranja.

⁶ Pol Dil, *Simbolika u Bibliji*, isto, str. 199-200.

⁷ Nikolaj Berđajev, *Smisao stvaralaštva*, isto, str. 89, 108-109, 112, 99, 265.

Stvaralaštvo mogu i ja da smatram potpunom posvećenošću, ali nije samo, i sve, religiozno, pogotovo Trojično, ili hristoliko. Ako bi doslovno iščitavali Njegoša, Hristos je samo pomenut na završetku Luče, što ne znači i da po smislu, kako ga shvata Berđajev, ne može biti tako nasmjeren.

c) Čestično-talasna misao

Kako, od koga Njegoš saznaje kako je, zašto je sve stvoreno?

Je li instinkt ili duhovni vođa?

Je li Isidora naslutila da u prvobitnom “prirodnom čovjeku” obitava kosmička sposobnost neposredne spoznaje svega što ga okružuje, što se zbiva? Je li samo “genialni primitivac” obdaren božanskim promislom? Jesu li tragovi u mitskim naslagama, koje se otkrivaju samo “pozvanima”, onima koji ih arhetipski nose u sebi i iznose iz kolektivno nesvjesnoga u budnu svijest prometnutu u poetsku čaroliju. “Ni mnogo učen, niti mnogo načitan, Vladika je išao za intuicijom izuzetno darovitog primitivca. Genialan primitivac može da bude maksimalan stvaralac: ima spoj vatre i nepogrešne mudrosti”. Ubraja u njih Vuka i Njegoša. “Takvim ljudima sama vasiona daje zadatak, koji oni, kao svi genialni, moraju izvršiti”. Vasiona je, znači, svjesno biće, koje zadaje poslove posebno nadarenima da otvore i obznane istine bivstva. Spominje Isidora davnoga Platona, koji je mitom dokazivao istinu, pa Dantea, Milтона i Getea, koji su istinu objašnjavali mitom. I njen Vladika Rade je još od prvih svojih pjesama imao metafizičke vizije i vasijske spekulacije o srodstvu čovjeka sa Velikim Tvorcem, sa idejama u svijetu ideja.⁸

Mladi Rade Tomov uzvisuje misao u hitru posrednicu

među ljudstvom i među božestvom,

koja je vrgla stubu kako zraku sunca ognjenoga. Je li misao čestično-talasna sila shodna sunčevome zraku? Koju energiju ona nosi, koja je energija požiže i podiže? A poeta ima svojstvo da mu misao stvara nove svjetove.

Ti u trenu često osnovaješ
drugi svijet i biće prirode
i tečenje stvari vidimijeh...
samo kad se u hramu poete.
(Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima).

⁸ Isidora Sekulić, *Njegošu knjiga duboke odanosti*, isto, str. 216-217.

Je li sila elektrizma ona koja tvori misao? Ona usiljava čojka da zaždi svjetlilo u bezdne čudesah:

da otkrije jasno smrtnijem očima
sva čudesa božja – tainstvenu knjigu...

Čak je moguće da misaono providi i budućnost, kako sam već naveo. Ono što zadivljuje svakako jeste da budućnost nije samo ono što će samo po sebi naići. Jeste tajnovita, i mnogima skrovita da je naslute. Snovide je ili provide oni koji su misaono nadareni da u biću svome i u svijetu oko sebe intuicijom prodru u bezdne vasseljene, pošto je i budućnost proistekla otkuda je i biće čovjeka (Misaon).

Je li u poeti “znanie” prekognicije, koje otkriva preegzistenciju? Snuje li se budućnost iz onoga što je bar vremenski prošlo, ili se samo preoblikuje u novo, pa je nepoznato, ili se ponavlja na način koji nije prepoznatljiv svakome. Ako je sve u jonosferi, oko nas, u nelokalnoj kosmičkoj svijesti, od “začetka” do “svršetka”, pa ga i individualnom lokalnom sviješću, “samo” valja spoznati, osmisлити, onda odista jesu nadareni “podobni” i “pozvani” da nam odsjajuju skrivene istine. Pošto nema apsolutnog početka/svršetka, nego je sve otvoreno u pokretu i u promjenama, onda jeste blaženstvo duha da se sva čovjekova bila i čula otvore za primanje, poimanje, prosudbu, pa upotrebu za svrhe čovjeka i života.

Je li Njegoš otkrio tajnu svjetlosne formule pjesništva kada je zapisao:

Strune su moje lire zrake sunčane i svijeh svjetilah.⁹

Svjetlost je sve porodila. Zrake nose i misaonu energiju. Poete su prosvijetljeni pro-vidnici svekolikoga bivstva.

U kvantno-hologramskoj mogućnosti spoznaje jeste pretpostavljeni proces u kome dolazi, kako tumači Vuk Uskoković, do kolapsa talasne funkcije iz superpozicije beskonačnoga broja mogućih stanja u jedno izmjereno stanje, što smatra misterijom moderne kvantne teorije. Sam kolaps talasne funkcije nije moguće izmjeriti, niti locirati uzročnik. U pojedinim interpretacijama se izvodi zaključak da je “ljudska i/ili božanska svesnost upletena u proces kolapsa talasnih funkcija”. Čak se i tvrdi da se svijest može “definirati kao deo uma koji indukuje kolaps talasne funkcije,

⁹ Njegoševa *Bilježnica*, isto, str. 137.

pri čemu različita stanja svesti, odnosno različita neurofiziološka stanja indukuju kolapse u različita stanja. Kolapsi talasnih funkcija bezbrojnih kvantnih događaja, koji su sastavni djelovi makroskopskih primjetnih događaja, odvijaju se, kaže, kao prethodnica svih ljudskih čulnih, svjesnih ili nesvjesnih opažanja ili razmišljanja. U spoznaji svijeta oko nas ljudi su svjesni samo klasičnih efekata, odnosno kolapsiranih stanja talasnih funkcija. Proces kolapsa talasnih funkcija u jedno nepredvidljivo stanje je, međutim, u jezgru ljudskoga apsolutističko-indeterminističkoga odnosa prema Prirodi. U određenim interpretacijama kvantne teorije se pak vjeruje da ljudska svijest bira buduća stanja svijeta kolapsima talasne funkcije.¹⁰

Primjećujem da je uobičajeno tumačenje procesa mjerenja u kvantnoj teoriji primjenljivo i na poetsko-misaona djela. Međutim, ona su sama po sebi nemjerljiva. I kada, ako, “zađu” u kosmičku nelokalnu svijest, u povratku ne “padaju”, kolapsom talasne funkcije u samo “jedno stanje”. Poete iz mnoštva svemirskih doživljaja “prevode” u odgovarajući “rečenički sklop” više značenja. Svakako jesu izvan/iznad klasičnoga stanja svijeta kada tvore.

d) Poetska transcendencija

Koliko je Njegoš u imanenciji, je li sveobuhvatno u transcendenciji?

Poete transcenduju stvarnost u više “sfere” doživljaja, osjećaja/osjećanja, misli.

Rečnički, transcendentan: prelazi granice iskustva, nalazi se izvan granica prirodnog svijeta, prelazi područje čovjekove svijesti, onostran, natprirodan, nepoznatljiv, koji nadilazi ljudska shvatanja...¹¹

U Kantovom transcendentalnom idealizmu, kako je nazvano njegovo učenje, posebno u Kritici čistoga uma, transcendencija je sveobuhvatno razmatrana. Transcendentalna teorija o elementima sadrži Transcendentalnu estetiku, logiku, analitiku, dijalektiku, dok se u Transcendentalnoj teoriji o metodu nalaze disciplina, kanon, arhitektonika i istorija čistoga uma, svakako uputna za teorijsko promišljanje transcendencije i odgovarajuću primjenu na umjetničko stvaralaštvo. Za Bloha je predskazujuća i naslućivačka uloga umjetnosti u aktu “premašanja”, “presezanja” ili

¹⁰ Vuk Uskoković, isto.

¹¹ Dr Dragoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi, kratica i izraza*, isto, str. 1292.

“prekoračenja” u “smislu transcendiranja pukog postojanja prema nekoj budućoj slobodi”.

Egzistencija i Transcendencija čine realnost, objektivnu i subjektivnu, kako Jaspers tumači Lešek Kolakovski u svom razmatranju metafizike. Ne mogu se tako objektivizovati da bi ih prisvojila nauka, ni naći u unutarnje-svjetojnom iskustvu. Egzistencija (ili sloboda, ili ja sam), i Transcendencija (ili Sveobuhvatnost) su neodoljivo vezane, pri čemu druga postoji samo za Egzistenciju. /Čudno je da se odbija mogućnost da navedena realnost može postati pozitivno dostignuće intelektualnog napora, ili estetske, emocionalne ili religiozne intuicije./ Sveobuhvatnost čini “tlo u kojemu su korijeni ljudskog digniteta: ako ne pokušamo da preskočimo barijeru “spornog univerzuma”, ne možemo ni prevazići osjećanje da je naš život besmislen.” Pokušaji da se pobijede smrt i poraz, ma koliko bili neuspješni, nemoćni, nijesu i uzaludni: “oni su, zapravo, ono što nas i čini ljudima.”¹²

Sam Jaspers upotrebljava Sveobuhvatno: **b i t a k p o s e b i**, kojim smo obujmljeni, ili **b i t a k k o j i s m o m i**, da bi zamislio cjelinu.

“Bitak koji nas obujma naziva se svet ili transcendencija.

Bitak koji smo mi naziva se postojanje, svest uopšte, duh, naziva se egzistencija.”

Tumači, u znaku Šopenhauera, da je svijet ideja, a ne predmet. Transcendencija je bitak koji nikada ne postaje svijet. “Transcendencija jest samo onda kada se svet ne sastoji samo od sebe samog, kada nije zasnovan u samom sebi nego upućuje i izvan i preko sebe. Ako je svet sve - onda nema nikakve transcendencije”. Sveobuhvatno je: a) **b i t a k k o j i n a s o b u j m a**, b) **t r a n s c e n d e n c i j a**, c) **b i t a k k o j i s m o m i** (mismo postojanje, mismo svijest uopšte, mismo duh, mi smo mogućna egzistencija, čija je suština u nedovoljnosti, u onome neuslovljenom, u neprestanoj težnji prema Jednom, u svijesti o jednom neshvatljivom sjećanju, u svijesti o besmrtnosti).¹³

Transcendencija je za Martina Hajdegera baš “biti izvan bivstvujućeg”,

¹² Lešek Kolakovski, *Užas metafizike*, isto, str. 60.

¹³ Karl Jaspers, *Filozofska vera*, Plato, Beograd 2000, str. 14-16.

što u filozofskom žargonu koji koristi znači: unesenost tu-bivstvovanja u Ništa.¹⁴

Navedena, posebno Jaspersova sažeta viđenja transcencije sadrže suštine koje je i Njegoš u svom pjesništvu – obujmio.

Njegoš je t r a n s c e n d e n t n i o p t i m i s t a. U poređivanju Njegoša i Šopenhauera, B. Petronijević uviđa da je “Imanentni pesimizam Njegošev u suštini isto tako strog kao i Šopenhauerov, ali transcendentni optimizam, koji Njegoš veže za svoj transcendentni pesimizam, pozitivniji je od Šopenhauerovog.” Izvor Njegoševog transcendentnog optimizma je u njegovoj vjeri u Boga, teizmu i vjeri u besmrtnost ljudske duše. Zanimljivo je da Petronijević pomenute vjere naziva dogmama, koje je Njegoš direktno uzeo iz hrišćanstva, dok mu je pesimizam po prirodi “spontano duboko uverenje jednog znatnog filozofskog uma i jedne velike duše.” Naravno, svoje gledište pokazuje stihovima iz Njegoševih spjevova. Ipak, Njegošev transcendentni optimizam svodi na vjeru u besmrtnost duše zajedno sa vjerom u viši svijet, u kome više nema borbe između duše i tijela, nema više ni zla, i na vjeru u Boga. Refleks Njegoševog imanentnog pesimizma u svijetu je moralni optimizam u obliku humanizma i službe zla i bola dobru.¹⁵

Transcencija je iz procesa stvaranja pretvorena u sistem mišljenja. Je li sva transcencija u vjeri, svejedno kakvoj i u koga? Kako samjeriti Bakovićev depresivni optimizam svakodnevnoga života Crnogoraca sa Petronijevićim transcendentnim optimizmom vjerovanja u “više sile”?

U misaonim pjesmama i Luči, Njegoš ima primjese i gnostičko-manihejskih vjerovanja, naročito onim što je natčulni transcendentalni svijet, kako označava M. Flašar, obilježen – monistički – “Jednim”, kao carstvo svjetlosti i izvoriste svjetlih emanacija. Kod manihejaca su neprekidno u sukobu svijet duha i svijet materije, dobra i zla, svjetlosti i tame. “...Izlivu transcendentalnoga svetloga načela, njegove emanacije, neprestano prodiru u materijalni svet. Tako je stalno u toku kozmička borba između sila svetlosti i demona mraka...” Za primjer transcendentalne monističke i emanatističke koncepcije Flašar navodi Njegoševu sliku nebesa “prestolodržnoga” Boga-Tvorca i njegove svjetlosne “krune”,

¹⁴ Martin Hajdeger, *Putni znakovi*, isto, str. 106.

¹⁵ Dr Banimir Petronijević, isto, str. 63-65, 72.

čije zračenje pobjeđuje Sataninu vojsku. Pjesnik-vizionar kazuje da iz “duhovnih nebesa”, iz transcendentalnog “sveta svetova”

...luče besamrtne
na sve strane rjekama sipahu;
da otuda
...teku izobilne luče
sa dobrotom svojom besamrtnom
u prostore opširnoga bića.

Navodi i stihove, kada Bog riješi da skrši protivnike-pobunjenike:

Zaigra mu kruna nad prestolom
u cijeloj lučesipnoj slavi.

K o l i j e v k a (Luča, II, 122...) je takođe oznaka za transcendentalni, natkosmički svijet Boga-Tvorca, “gde je izvoriste i začetak svega što jeste”.¹⁶

Mnogi Njegoševi stihovi nadilaze puku materijalnu stvarnost.

Koliko je Njegoševa transcendentna moć od “ovoga svijeta”, ili je “onostrana”, metafizička i mistička? Baviću se time u raspravi o Njegoševoj mistici.

Psihoanalitičari pridaju transcendentnosti realniju podlogu sa pojmom *t r a n s c e n d e n t n a f u n k c i j a*. Ona nije, objašnjava Karl Gustav Jung, ništa tajanstveno, ni nadčulno ili metafizičko, nego psihološka funkcija, koja proističe iz spajanja *s v j e s n i h i n e s v j e s n i h* sadržaja. Pri tome, svijest formira *t r e n u t n i p r o c e s p r i l a g o ě a v a n j a*, dok nesvjesno sadrži sav zaboravljeni materijal individualne prošlosti, i sve naslijeđene, strukturalne funkcione tragove čovjekovog duha uopšte, i sve one kombinacije mašte koje još nijesu dostigle pragovne vrijednosti a koje će vremenom, pod odgovarajućim uslovima, stupiti na svijetlo svijesti.¹⁷

Pošto se ne bavim psihoterapeutskim postupcima psihoanalitičara zastaću u razradi transcendentne funkcije. Bitna je postavka da se time proširuje svjesno. U psihoanalitičkoj praksi je potreban *p r e n o s* u spoju svijesti i nesvjesnoga da bi pacijent došao do novoga stava. Samo dodajem Jungovu opasku da se npr. konstruktivna metoda koja predstavlja sugestiju,

¹⁶ Miron Flašar, *Njegoševa “Luča mikrokozma”*, str. 20-21; Objašnjenja uz “Luču mikrokozma”, str. 209.

¹⁷ Karl Gustav Jung, *Dinamika nesvjesnog*, Matica srpska, Novi Sad 1984, str. 145.

zasniva na tome da se simbol (slika sna ili fantazije) ne procjenjuje s e m i o t s k i, nego s i m b o l i č k i (str. 152). Nesvjesnom se ne smiju poturati racionalne namjere i psihologija svijesti, kako Junga tumači I. Nastović, niti misli na način kako mi podrazumijevamo “mišljenje”. Ono samo stvara sliku koja pruža odgovor na stanje svijesti, koje bi, slike, mogle nazvati u m j e t n i č k o m vizijom.¹⁸

Psihoanalizujući Njegoša i njegovo djelo, Jovan Striković nalazi da je “dolazio u posebna psihička stanja kada su se brisale granice koje... odvajaju pojmljivo i nepojmljivo...”, pa je bio “... u nekom transcendentnom stanju.” Posjedovao je veliku intuitivnu moć psihološke i vizionarske vrijednosti.¹⁹

Naravno, veliki pjesnik jeste bio, naročito u skladanju Luče mikrokozma, u “napregnutim” psihičkim stanjima, koja nadilaze pojmljive granice. Kako se ona mogu shvatiti? Jesu li dovoljna psihoanalitička posmatranja?

Novija naučna istraživanja izmijenjenih i proširenih stanja svijesti upućuju na složenije i slojevitije “tragove” umjetničkoga procesa.

e) Umjetnička Istina

Postoji li jedna istina za sve, ili svako ima svoju istinu? Je li svako umjetničko djelo istina po sebi/za sebe?

Svojom tvrdnjom da je novozavjetna jevanđeljska istina apsolutna, jedino spasavajuća istina, pobudila me da pomnije zagledam u sklisku, možda i neuhvatljivu tajnu Istine. I pravi hrišćani, i oni koji su svjesno napustili hrišćanstvo, i racionalisti “osećaju jedinstvenost, izuzetnost, neuporedivost Hristove istine”. Nikolaj Berdajev opsežno izlaže hristoliku istinu, koja je zamamna za vjernike, privlačna i za ne-vjernike, ali nikako ne može biti jedina istina. Zatvorena u jevanđeljske spise ni kao literatura, makar bili sveti, ni kao cjelokupna životna mudrost i stvarnost, ne može biti sveobuhvatna i konačna. Za mene je još spornija Berdajevljeva tvrdnja:

“U svojoj konačnoj, tajanstvenoj suštini stvaralaštvo je, naravno,

¹⁸ Ivan Nastović, *Snovi, Psihologija snova i njihovo tumačenje*, drugo izdanje, Prometej, Novi Sad 2001, str. 54.

¹⁹ Jovan Striković, *Putevima Njegoševe psihoanalize*, Unireks, Podgorica 1996, str. 157, 159.

crkveno”. U slijedu teksta govori o religioznom stvaralaštvu koje stvara svjetsko bogočovječansko tijelo,²⁰ što bi navelo na primisao da izjednačuje crkveno i religiozno. Berdajev je slojevit mislilac, koji ima dosta prigovora i hrišćanstvu, pa je začudno da tako “crkvenjački” sudi o stvaralaštvu.

Ako se traga za istinom kao cjelokupnošću svega, i umjetničkom istinom u procesu stvaranja i živoga djelanja, onda je razložno da se otvaraju sve mogućnosti. Religiozna objava može biti sazajno vjerodostojna, primamljiva i prihvatljiva, ali nije sva “punina i suština bića”. Čak i Bog, svejedno kako ga ko nazivao, makar mu se pridavala apsolutna moć, nije svima jednaka i jedina istina. Novija proučavanja svemira koji je svjestan, nadaju drugačije poimanje i svevažee istine. Naravno, i ona samo otkrivaju mogućnosti potpunije spoznaje.

Je li sve već sadržano u jonosferi, pa se samo prima: ko može, i prenosi: kako ko shvata, i prebira kako umije, i “skladišti” koliko ko “hoće”, pa kada ustreba, ili kada “probije” iz sopstvenog “pamćenja”, kolektivno-nesvjesnoga, u svijest, iz intuicije u osjećanje i mišljenje, iz instinkta u iskustvo, pronese u pjesničku tvorbu, iz slutnje u doživljaj, iz uma u misao, pa sve preobradi u umjetničko djelo. Ili se jonosfera neprekidno puni novim sadržajima koji se sustižu, prepliću, sublimišu, pa čovjek otvoren za sva “čudesa” obrće svakojake naume, misli, tvorbe. Ili je čovjek samo u okvirima postojećega i mogućega u prilici da prenosi: u sebe, i izvan sebe, i da tumači ono što je dato. Ili je prava čovjekova mogućnost da i sam neprekidno tvori u novim oblicima/ obličjima, da proširuje i probija granice sopstvenoga svijeta.

Je li i Njegoš u svemu: samo to isto/ samo malo drukčije, ili je izvorni saznavatelj svemirskih, ljudskih i božanskih tajni, koje umjetnički pretvara u lučevitu istinu.

Je li u jonosferi sve “zapisano”, zapamćeno?

Je li Istina jedna jedina nepromjenljiva, vječna, pa se samo saznaje, saopštava:

spiritualno
djelatno
pojmovno,
ili je neprestano u stvaranju

²⁰ Nikolaj Berdajev, *Smisao stvaralaštva*, isto str. 72, 265.

u promjeni podložna svakoj provjeri
preinačenju
tumačenju.

Apsolutne istine nema. Ako je ona sve što postoji (postojalo, postojaće) nije zasnaga jedna jedina. Sve je u promjenama/nastajanju/propadanju, novom stvaranju. Svako ima svoju istinu i pravo na istinu. Istina je – relativna, da upotrijebim poznatu oznaku. Samo je umjetnička istina “apsolutna”. Umjetnička istina je ono što stvori spisatelj, slikar, vajar, muzičar... po svome: naumu, osjećanju, čulnosti, imaginaciji. Umjetnici stvaraju svoje istine života, koje su “istinitije” od pravoga života. Istovremeno, sam “život piše romane”, koji su istinitiji od svakoga umjetničkoga djela. Umjetnici stvaraju nove svjetove, koji ne postoje u stvarnosti, ali postaju sopstvena stvarnost. Svako u umjetničkom djelu traži svoju istinu, kako je čitalac, gledalac, slušalac... koristi, poima, prima, doživljuje.

Nauka objašnjava da se u fizičkom svijetu čestično-talasne prirode, fermiona, bozona i infona, smještenih u biološkom svijetu, DNK kodova, mikrotubula, klatrina i vodenih klastera – začinju svi (ne)živi procesi opstajanja i razvoja mikrokosmosa i makrokosmosa. Slutim da na dohvat čovjeka prebiva i stvarnost opstojeća u svom posebnom svijetu, naporednom sa vidljivim “senzacijama” života. Naravno, nije sve podložno provjeri. Neću zalaziti u mističnu magmu koju samo maštovita zamišljanja ili nadčulna iskustva naziru. Umom se sve ne doseže. Jer, um je, kako i Njegoš kazuje, kratkoga dometa da bi opisao božje veličestvo (Crnogorac k svemogućem bogu).

f) Dar/uobrazilja/nadahnuće/rad umjetnika

Šta je umjetnički dar, jesu li isto uobrazilja i mašta, kako se zbude nadahnuće?

Psihoanalitičari su, zalazeći u čovjekov mentalni svijet, nastojali da razjasne i suštinu umjetničkog stvaranja.

O d a r o v i t o s t i, koja je dio stvaralačkog procesa, psihoanalitičari priznaju da imaju malo što da kažu. Darovitost je relativno rijetka pojava, koja se vjerovatno nasljeđuje, kao i druge osobine ličnosti: temperament, inteligencija, karakter. U ispoljavanju darovitosti udio ima libidinalna energija. Darovite osobe intenzivno sanjare i maštaju, izrazito su sposobne

za nadahnuće, uvijek spremne za doživljaj i razradu doživljenoga.

Dar umjetnika za Slobodana Tomovića jeste “sposobnost da otkrije estetske vrijednosti prirode po sebi, njihovu transcendenciju. Umjetnička intuicija ide ispred racionalne moći duha”. I za Njegoša je umjetnost inventivno razotkrivanje “osnovnih entiteta prirode, preko skladno poređanih boja i linija, konsonantnih zvukova i melodija, zvonkih i virtuoznih stihova, slikovito improviziranih rečenica, monumentalnog spomenika i građevina”. Spori se sa “nekim mjerodavnim komentatorima Njegoševih estetski nazora” koji izraz “poezija tvorca” ne nalaze u značenju ontološke suštine lijepoga, nego u prvobitnom platonovsko-skolastičkom smislu stvaranja, odnosno stvorenja božjega. Razloge da se izbjegne takvo tumačenje je “da Njegoš shvata ljepotu kao objektivnu supstanciju u naročitom kosmološkom značenju”. Naravno, ne poriče da se tvoračka sila prirode i “poezija tvorca” i podudaraju kod pjesnika, ali je pojam stvaranja “za Njegoša striktno povezan sa afirmacijom reda, pravilnosti, harmonije u kosmosu”. Biće ljepote je u oblikovanju kosmičke mase. “Umjetnički lijepo je, prema tome, objektivizacija transcendentne suštine u fizičkom, empirijskom i istorijskom biću ljudi i čovječanstva”. “Svučena” sa neba na zemlju, ona je “produžetak, nastavak, trijumf totalne svemirske ljepote u oblasti društvene stvarnosti čovjeka”. Primijenjena, “Njegoševa transcendencija ima prije svega umjetnički, estetski, a ne cerebralni cilj”, pa se možemo diviti “visprenom poletu njegove mašte u predjele stravične kosmičke bezdani... uzletom misli i fantazije koja ne poznaje granice stvaralačke moći čovjeka”.²¹

Zastupnici biofizičkog tumačenja svijesti kao opšteg načela Svemira mogu potvrditi Tomovićevo naslućivanje. Za moguće naučno razumijevanje pjesničkog pro-nicanja u svemirski beskrajni prostor/vremenski kontinuum svakako je vrijedno samjeravanje i prirodnog i društvenog, ontološkog i empirijskog procesa čovjekove, osobito umjetničke djelatnosti.

U o b r a z i l j a (fantazija) ili m a š t a (lat. imago – slika) je sposobnost stvaranja slika. Pojmovi uobrazilja i mašta se najčešće poistovjećuju. Oni koji ih razlikuju “Uobrazilju smatraju bitno životnom ulogom duha, živom snagom i glavnim činiocem svekolikog ljudskog opažanja, dok je mašta oblik pamćenja oslobođen stege vremena i prostora,

²¹ Slobodan Tomović, *Njegoševa Luča*, isto, str. 144-145.

iaako je povezan i preinačen onim empirijskim fenomenom vremena volje koji nazivamo i z b o r”.²²

Primijetio bih nadohvat da se uobrazilja ne može svesti na opažanje, svejedno koliko sveobuhvatno bilo, niti je mašta samo oblik pamćenja. Opažanje je čulno, pamćenje je – nakupljeno znanje. Uobrazilja/mašta je sposobnost otvorenog stvaralačkog duha da misli: umišlja/izmišlja/zamišlja, pa osmisli/oduhovi.

Psihoanalitičari razrađuju da je odnos svjesnih i nesvjesnih sadržaja u uobrazilji srodan sanjanju, dok joj je zaštitna funkcija da čuva ego od mogućega nadiranja straha i drugih psihopatoloških sadržaja. Posredstvom uobrazilje i sanjanja, ljudi ostvaruju svoje potisnute i tajne želje (Frojd). Uobrazilja je mišljenje koje nije praćeno akcijom (Oto Fenihel). Uobrazilju čine nesvjesni psihički procesi, koji predstavljaju seksualni nagon (Melani Klajn). Podsjeća se i na Aristotelovu katarzu/pročišćenje. Podsticaji kojima je stalno izložen stvaralac dolaze iz okoline, za čije rešavanja nadražaja je potreban praktični smisao, i iz sopstvene unutrašnjosti, koju izgrađuju i određuju mehanizmi biološke i psihičke regulacije, koji traže mnogo uobrazilje. Rudi Supek ponavlja da se velika djela ne mogu stvarati bez napornog rada, ali ni bez uzleta uobrazilje i sanjarenja.²³

Njegoš je rado upotrebljavao rusku riječ voobraz za uobrazilju, što sam navodio u raznim kontekstima.

N a d a h n u ć e se uobičajeno definiše kao božji dar ili natprirodno svojstvo, svakako urođena obdarenost umjetnika. Kliničari ga vezuju sa “delimičnom izmenom svesti”, praćeno vrstama nekoordinisane motorne aktivnosti. Većina psihoanalitičara ga posmatra u odnosima i komunikaciji svjesnoga i nesvjesnoga. U stanjima nadahnuća, nesvjesno djeluje veoma dinamički, na interakciji želja i uobrazilje. Ponekad se pričinjava da djeluje duh ili neko drugo biće. Navodi se da su veliki stvaraoci svoje nadahnuće objašnjavali uticajem sudbine, slučajnosti, viših duhovnih bića ili nepoznatih činilaca. Jung povezuje nadahnuće sa kolektivno nesvjesnim i arhetipskim nasljeđem. U nadahnuću je stalna izmjena nivoa svijesti, “postepeno izbijanje

²² Ljubomir Erić, *Psihoanaliza i psihopatologija likovnog izraza*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd 2000, str. 65.

²³ Isto, str. 66-68.

nesvesnih sadržaja u sferu svesnog, što se ogleda u iznenadnoj pojavi vizija i misli ili se, jednostavno rečeno, zbiva kao blesak misli.”²⁴

Najnovija naučna istraživanja su pronašla tačku nadahnuća u desnom dijelu mozga. Istraživači Mark Jung–Bimen i Edvard Boumen, sa Univerziteta Nortwestern, i Džon Kunios, sa Univerziteta Dreksel, utvrdili su da različiti mehanizmi mišljenja dovode do prosvjetljujućih trenutaka. U EEG (elektroencefalogram) mjerenju primijećeno je čudno neurološko zbivanje: oko sekundu i po prije uvida, iznad desnoga dijela mozga, nazvanog *Posterior cortex*, dolazilo je do povećanja aktivnosti u niskofrekventnom području (alfa talasi), što je prestajalo kada je počinjala visokofrekventna aktivnost iznad drugoga dijela mozga. Tumači se kao “slabljenje vizuelnoga signala” koje omogućava početnoj maloj aktivnosti mozga da u svijesti eksplodira kao uvid.²⁵

Naučno egzaktno lociranje mjesta gdje nastaje nadahnuće može dati podlogu za razumijevanje refleksa umjetnika. U holističkoj kvantno-hologramskoj “paradigmi”, međutim, nije pripadljivo da se razdvajaju moždane hemisfere i svakoj posebno podaruju svojstva odjelitoga djelovanja. Mozak je cjelina u čovjeku koji svojim čitavim bićem biva unesen u doživljaj. Umjetnici su senzori i sebe i Svemira, “umotani” i u vidljivi i u nevidljivi svijet. Ako je pouzdana Bomova zamisao o implicitnome poretku, onda su pjesnici osobito “uronjeni” u tajnoviti prostornovremenski kontinuum.

Mnogi stvaraoci bi vjerovatno potvrdili, zavisno od vrste umjetnosti, da se u njima nakuplja, taloži, “nadima”, pa u trenutku nadahnuća probija ideja, misao, slika, znak, simbol, koje oni zapisuju, skladaju, crtaju, slikaju.... Njegoš je Luču mikrokozma u zgusnutom vremenu, “trenuč jedan”, za četiri nedjelje, i Posvetu za jedan dan, – “iznio iz sebe”, dugo se pripremajući: saznajno, osjećajno, čulno, misaono, duhovno. Veliki bljesak je porodilo originalno djelo.

I tamo gdje “zapire spoznaja”, samo čulom i umom se ne stiže do željene celji taine. Poeta sno-vidi/pro-vidi, sluti i misaono transcuduje u skriveni svijet, “nešto nevidimo”. Zajedno s njim možemo da nazremo što je u čovjekovoj sudbi.

²⁴ Isto, str. 71-73.

²⁵ Eureka, to je Eureka, Politika, 25. april 2004, str. B3.

U misaonim pjesmama i naročito u Luči mikrokozma mogu se naći odbljesci Njegoševe transcendentalne spoznaje. Misao transcenduje um, koji joj ne može staviti granicu. Ona smjelo prelazi granicu ljudske moći. Velika ga je “žalost s užasom morila” kada je iz prelesnih polja u povratku prešao granicu,

iz besmrtnog stana u predjele smrtne. (Misao)

Mogao je kada god zaželi da prelazi svjetove. Transcendencija se neposredno otkriva u pjesnikovim otkrovenjima.

Istraživanje me navodi da za umjetnike, osobito poete mislioce, svakako i za Njegoša, transcendenciju, nadahnuće, darovitost nalazim i u sposobnosti da zalaze u osvjetljavanje kvantno-holografske slike vidljivoga/nevidljivoga svijeta. Svojom imaginacijom i misaonom tvoračkom moći prolaze kroz Ajnštajn-Rozenove tunele u kolektivnu kosmičku svijest, i “pribiraju” utiske, doživljaje, saznanja, koja preoblikuju u umjetnička i misaona djela. Cjelina daje otisak za svaku pojedinost.

U kosmičkoj svepovezanosti, kako tumači V. Uskoković, iz jednoga djelića holograma može se rekonstruisati čitava hologramska slika, “i pojedinačne ljudske svesti kao delovi kosmičkog holografa mogu pod određenim okolnostima imati pristup hologramskoj slici Kosmosa kao celine i informacijama koje one nose”. U kosmičkom holografu ne postoji izdvojeni posmatrač, pa nema potrebe da se kreće, pošto je “posmatrač istovremeno svugde”. Promjena tačke gledišta, a ne vremena i prostora, dovodi do spoznaje. “Pojedinačni lokalizovani umovi su na osnovu hologramskog modela samo računanje u okvirima sveukupnog i sveprisutnog hologramskog uma Prirode”. Autor napominje da je u skladu sa hologramskim kosmičkim ustrojstvom i pretpostavka o postojanju holosvijeta kao implicitnoga reda iz koga izranja pojavni svijet.²⁶

U holističkome pristupu, umjetnost čine sve djelatnosti i postupci koji nas povezuju sa čitavim svijetom, istovremeno i Put koji ukazuje na samoga sebe. Umjetničko djelo posjeduje osobine samo u kontekstu posmatrača.²⁷

Pjesnici mislioci vjerovatno imaju potpunija razvijena “čula” za svemirske “odjeke” u sebi. Pošto je čovjek u Svemiru, i Svemir u čovjeku,

²⁶ Vuk Uskoković, *Na putu redukcionističko-holističke ravnoteže savremene nauke i društva*, isto, str. 85-86, 83.

²⁷ Isto, str. 186.

prirodna je prilika da se čezne i hoće da osjeti, obujmi i spozna svekolika stvarnost. U kvantno-holografskoj suštini svijeta čovjek nalazi mogućnost da se i svjesno, i umjetničkim tvorbama poistovjeti sa cjelinom.

Dušan IČEVIĆ

Njegoš's Poiesis

In this work the literary creation of Petar II Petrovic Njegos is interpreted through different disciplines: philosophy, psychoanalysis, theology, physics, etc. The author is focusing on Njegos's philosophical poems and *The Ray of the Microcosm*, which are analyzed from several aspects: the relation between the philosopher and the poet, the position of the God's messenger, poetic transcendence, the artistic truth and the gift, imagination, inspiration, work of the artist.